

26. Голубович В. Фільм про училище / В. Голубович // Прапор Жовтня. – 1975. – 29 листопада. – С. 4.
27. Демчик С. Звіт кіномитців / С. Демчик // Прапор Жовтня. – 1971. – 16 січня. – С. 4.
28. Дружина вождя звільнила місце... // Подолянин. – 1993. – 15 вересня. – С. 1.
29. Іваненко Є. Ювілейний випуск: Фоторепортаж / Є. Іваненко // Прапор Жовтня. – 1988. – 3 серпня. – С. 4.
30. На вірність Вітчизні: Кам'янець-Подільському вищому військово-інженерному командному училищу імені маршала інженерних військ Харченка – 10 років // Прапор Жовтня. – 1977. – 3 вересня. – С. 3.
31. Нове звання генерала // Край Кам'янецький. – 1993. – 17 липня. – С. 1.
32. Нові спеціальності: Людина вибирає професію // Прапор Жовтня. – 1967. – 4 липня. – С. 4.
33. Сірош Г. Бюст біля училища: Незабутні імена / Г. Сірош // Край Кам'янецький. – 1993. – 7 серпня. – С. 2.
34. Городов П.П. Педагогические основы оценки и учета результатов воспитания курсантов : дис. канд. пед. наук: 20.01.06 / П.П. Городов. – М., 1972. – 197 с.

In the article the exposed stages of becoming and development educational-material bases, features organizationally educational and public-educate works in Kam'yanec-Podil'skomu higher military engineering command school of the name of marshal of engineering's troops V.K. Kharchenko in 70th 90th – of XX age and underline role herein leaders and teachers.

Key words: *Kam'yanec'-Podil'skiy higher military engineering command school, students, preparation, soldiery engineers, issue of young lieutenants.*

Отримано: 20.11.2011

УДК 93/99(4/9)

В. С. Лозовий

БОРИС МАРТОС НА ЧОЛІ МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ УНР В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ (1919 р.)

У статті зроблено спробу висвітлити діяльність Б. Мартоса на посаді міністра фінансів УНР.

Ключові слова: *Б. Мартос, міністерство фінансів, українські гроші, Директорія.*

Важливим завданням сучасної вітчизняної історіографії є вивчення проблем національного державотворення. Подальшого дослідження та переосмислення потребує період Директорії УНР, найбільш драматичний період Української революції 1917-1921 рр. Аналіз політичної діяльності українських державних діячів революційної доби, зокрема й Бориса Мартоса, допоміг би врахувати в сучасній практиці набутий досвід через його науково-критичне осмислення та узагальнення. Велику цінність має весь масив інформації про внутрішню політику уряду УНР очолюваного Б. Мартосом, зокрема, й про заходи, спрямовані на стабілізацію фінансово-кредитної системи тощо.

Метою роботи є висвітлення діяльності Б. Мартоса на посаді міністра фінансів УНР. Окремі аспекти зазначеної теми знайшли певне відображення в дослідженнях П. Гай-Нижника [17-19] та В. Поліщука [22], однак діяльність Б. Мартоса на посаді міністерства фінансів УНР ще мало досліджена.

На початок літа 1919 р. фінансова система УНР перебувала у надзвичайно важкому стані. Дезорганізація виробництва та загальний економічний спад порушили товарообмін між містом і селом, а також між Україною та іншими країнами. Галоувала інфляція, гроші знецінювались. Ситуацію погіршувало те, що, поряд з грошовими знаками УНР, в Україні продовжували обіг паперові гроші, випущені царським, тимчасовим і радянським урядами [12, арк.1].

Через постійні воєнні дії та зміни влади була повністю розвалена податкова система. Надходжень у бюджет не поступало, та й самого бюджету республіки на 1919 р. не було, бо евакуація центральних державних установ з Києва загальмувала, а потім і зовсім припинила роботу з його створення [10, арк.4].

У Кам'янець-Подільський період Директорії фінансова криза УНР стала всеохоплюючою. Вона роз'їдала українську державність, оскільки гостро не вистачало коштів на відновлення та формування адміністративного апарату на місцях [7, арк.15, 30, 37]. Навіть на найпекучіші потреби оборони не вистачало грошей [10, арк.338].

Занепад економіки та розвал податкової системи робили грошові емісії основним джерелом фінансових ресурсів. Значні суми українських банкнот друкувалися в Німеччині і транспортувалися звідти літаками. У Кам'янець-Подільський до 8 жовтня 1919 р. було перевезено банкнот на суму 1 млрд. 522 млн. 640 тис. гривень. Через аварію літака, яка сталась у середині вересня біля м. Хотина, румунами було затримано 303 млн. гривень [6, арк. 7 зв., 15 зв.].

Крім того, щоб забезпечити всі державні потреби у Кам'янець-Подільському в середині липня 1919 р. було налагоджено роботу експедиції заготовок державних паперів. Не зважаючи на брак відповідних технічних засобів, міністерство фінансів доклало значних зусиль, щоб експедиція почала випуск банкнот номіналом 10, 100, 250, 1000 карбованців [20, с.21; 21].

З тим, щоб забезпечити готівкою потреби держави 23 липня 1919 р. Кабінет міністрів ухвалив закон про надання міністерству фінансів права на додатковий випуск грошових знаків на суму 2 млрд. гривень [15, арк.36].

Для хоча б відносної стабілізації фінансового становища Української Народної Республіки потрібно було: по-перше, налагодити збір податків; по-друге, вилучити з обігу всі неукраїнські грошові знаки, особливо радянські, кількість яких весь час зростала; по-третє, забезпечити товарообмін всередині країни та з зарубіжними державами.

Найпершою проблемою було налагодження податкової системи. У кінці липня 1919 р. міністерство фінансів опублікувало на-

каз про виплату податків. Передусім, населення повинно внести податки, недоплачені протягом попереднього часу. Надалі при накладанні податків уряд обіцяв дотримуватися принципу, за яким малозабезпечені громадяни звільнялись від податків, а для більш заможних податок мав накладатися в залежності від прибутку. Однак не зважаючи на загрозу штрафу та конфіскації майна, більшість населення проігнорувало цей наказ [16, 29 липня, № 28].

Щоб збільшити надходження до державної скарбниці майже вдвічі міністерство фінансів розробило законопроект про зміну та доповнення закону про додатковий промисловий податок, за яким вводились прогресивні ставки податку. Обкладання починалось з 10% для малих підприємств з прибутком 10 тис. гривень. Більшість великих підприємств не працювала, тому ставку було зроблено на оподаткування малих підприємств, під тим приводом, що з розладнанням промисловості та торгівлі і із збільшенням цін їх прибутки зросли [5, арк.231]. Фактично в промисловості стягувати податки майже не було з кого. Більшість заводів і фабрик зупинились, а цукроварні, які продовжували працювати, були монополією держави.

Значні податки державі та місцевим органам влади раніш сплачували землевласники. За законом від 8 січня 1919 р. майже вся поміщицька земля перейшла в земельний фонд для здійснення аграрної реформи, але її провести не вдалось. І тому держава залишалась власником землі і повинна була сплачувати податки, які від неї вимагали на свою користь органи місцевого самоврядування [4, арк.8-9]. Селяни ж, землю фактично поділили і користувались нею, але, не будучи її юридичними власниками, сплачувати податки відмовлялись. Відозви влади УНР про необхідність вносити податки не мали наслідків [10, арк.338]. Тому міністр фінансів просив у Подільського губкомісара виділити «волосним зборчим» збройну силу для стягнення податків, бо інакше їх зібрати не можливо [14, арк.15].

Платня збирачів податків була незначною і вони часто відмовлялись працювати. До того ж, діяльність «волосних зборчих» весь час гальмувалась військовими діями та цілою низкою непорозумінь між губернськими, повітовими і волосними народними управами у справі відбору кандидатів та призначення «зборчих». 28 серпня 1919 р. фінансова комісія заслухала законопроект «Про порядок призначення і звільнення волосних зборчих, їх службову підлеглисть і відпуск зі скарбу грошей на їх утримання» [10, арк.22; 14, арк.17, 26]. За цим актом справа призначення та звільнення збирачів податків зосереджувалась в руках Губернської Народної Управи, а кошти на їх утримання на паритетній основі виділялися державою та Народними Управами. 22 вересня зазначений законопроект було затверджено. Цього ж дня ухвалено постанову про асигнування в розпорядження міністерства фінансів 1 млн. 154 тис. гривень для видачі допомоги Подільському губземству на утримання «волосних зборчих» і податкового відділу при Подільській губу-праві [11, арк.168, 173]. Але земства не змогли

організувати збір податків. У селян зібрати їх можна було тільки, застосувавши збройну силу. Однак вона не використовувалась, бо, по-перше, військ було дуже мало, а по-друге, боялись викликати незадоволення селян і повстання проти Директорії.

Коли на державні потреби, а особливо ж на постачання армії зовсім не вистачало коштів і фінансова криза різко загострилась, спеціальною комісією було підготовлено законопроект про надзвичайний одноразовий податок [11, арк.8]. 2 листопада 1919 р. в міністерстві фінансів відбулась нарада, на якій обговорювався законопроект, а також вишукувались можливості поповнення державної скарбниці. Ухвалено пропозиції про продаж лісу на дрова, що тільки на Поділлі могло дати від 500 млн. до 1 млрд. карбованців, і продаж спирту за відносно дешевими цінами, що могло принести державі до 1 млрд. карбованців. Законопроект про надзвичайний одноразовий податок підтримано [13, арк.211]. Але цим намірам не судилося втілитись, оскільки армія УНР зазнала поразки.

Надзвичайно складною була ситуація у сфері грошового обігу. Фінансова криза посилювалась відсутністю єдиної валютної системи. Хоча закон від 4 січня 1919 р. встановлював українську грошову одиницю гривню і вилучав з обігу гроші Російської імперії (миколаївські), Тимчасового уряду (керенки) та радянської влади, а також іноземну валюту, попри заборону всі вони продовжували ходити на ринку [9, арк.124; 12, арк.1; 21].

За цих обставин українська валюта все більш і більш знецінювалась. Часто за гроші УНР товар не продавали, а якщо їх приймали як засіб платежу, то за значно нижчим курсом. Наприклад, за фунт сала «керенками» платили 40 крб., а українськими грошима – 130 крб., за пуд борошна «миколаївськими» – 250 крб., а українськими – 450 крб. Політичний департамент МВС констатував «безсутність державних банкнотів, які ні селянин, ні купець не приймає радо. Бажання загалу українського суспільства до правительства... поправлення економічних відносин, а спеціально банкнотів» [3, арк.2, 4, 10; 2, арк.9]. Українська влада видавала накази та постанови про обов'язковий прийом грошей УНР, але погрози про відповідальність не мали на селян значного впливу, які часто відмовлялись продавати продукти за банкноти УНР [1, арк.33; 24].

У таких умовах великого політичного значення набував курс на стабілізацію української валюти. Щоб хоч трохи підняти курс грошей, міністерство фінансів вживало певних заходів. У Кам'янці-Подільському на «чорній» валютній біржі представники мінфіну продавали «керенки» за українські гроші. Як стверджував міністр фінансів Б. Мартос, «Ця операція підіймала у спекулянтів зацікавленість українськими грішми» [2, арк.9]. Крім того, щоб отримати готівку, населенню продавався спирт. Однак, ці акції не змогли суттєво вплинути на підвищення курсу валюти УНР.

Звичайно ж, у той час всі валюти були більшою або меншою мірою знецінені, але основною причиною бойкоту грошей УНР була слабкість української влади. Населення мало вірило, що Директорія втримається і боялось, що гроші УНР будуть скасовані

ні. З іншого боку, селяни більш радо приймали гроші Російської імперії (миколаївські), хоча такої держави вже не існувало. Це можна пояснити, виходячи з двох причин: економічної – недалеко проходив кордон, і в сусідній Бессарабії продукти та крам можна було купити виключно за «миколаївські» гроші [10, арк.310; 21], і психологічної – у селян царські гроші асоціювались з твердим порядком та економічною стабільністю, яких вони прагнули.

В українській грошовій системі була ще одна «біда» – відсутність дрібних розмінних купюр. Гроші практично неможливо було розміняти. А так як не вистачало готівки, її замінювали різними місцевими сурогатами грошей – передусім бонами. По всій Україні їх друкували міста, містечка, навіть заводи. На початку серпня Кам'янець-Подільська міська управа з дозволу міністра фінансів випустила в обіг бони вартістю 2, 6, 10 гривень. Справа ця була вигідною, оскільки банк отримував при обміні купюр на бони 2% від загальної суми [24; 16, 9 серпня, № 37].

Крім економічного фактору, до пониження курсу українських грошей призвела валютна диверсія білогвардійців проти фінансової системи УНР. В Одесі денікінцями було надруковано багато грошових знаків номіналом в 50 карбованців. Міністерству фінансів прийшлося оголосити, що ці банкноти фальшиві і не повинні прийматись населенням як платіжний засіб [16, 25 липня, № 25]. Ця акція денікінців ще більше підірвала і так малий престиж української валюти.

В міру визволення українським військом території від червоної армії, уряду УНР довелось зіштовхнутись ще з одним пересиченням ринку грошовою масою, в даному випадку – радянськими банкнотами. 16 серпня 1919 р. було опубліковано постанову міністерства фінансів про невизнання «совітських» грошей законними платіжними знаками в УНР [16, 16 серпня, № 43]. Дане оповіщення дуже схвилювало населення, бо радянські гроші вже не приймались, а українських ще в достатній кількості не було. До того ж у постанові зазначалися строки заміни радянських грошей на банкноти УНР. Все це могло спричинити дезорганізацію економічного життя, а відтак залишити населення без продуктів першої необхідності [8, арк.236]. Крім того, зазначена постанова викликала незадоволення багатьох переважно бідних людей, на руках яких були радянські гроші. До міністерства фінансів надходили відомості про масовий приплив радянської валюти, який призвів до зниження вартості грошей взагалі, і приніс страшну дорожнечу. Підраховано, що на кожен повіт при більшовиках припадало приблизно 100-150 млн. рублів. Український уряд опинився в складній ситуації. Обміняти таку велику суму на валюту УНР (наприклад, тільки в районах Вінниці, Житомира, Бердичева ходило близько 950 млн. руб.) уряд не міг, бо вона перевищувала емісію та загрожувала повним банкрутством фінансової системи, яка і так ледь функціонувала. З іншого боку, скасування радянських грошових знаків не можна було провести повною мірою, бо більшість грошей знаходилась у незаможних людей, і при оголошенні їх недійсними,

малозабезпечена частина населення не мала б засобів до існування, що могло б викликати виступи проти УНР.

Про невдоволення з цього приводу сповіщали телеграми з Вінницького, Гайсинського, Житомирського, Брацлавського, Жмеринського та інших районів [13, арк.216]. Беручи до уваги ситуацію, що склалась, у міністерстві фінансів прийшли до висновку, що в деяких місцевостях радянські гроші слід допустити до обігу на певний час, але встановити для них обов'язковий курс української валюти, який дорівнює 100 шагів за 1 рубль. У відомстві вважали, що цей курс не може негативно відбитись на матеріальному становищі населення, тому що з встановленням української влади, ціни на продукти повинні знизитись майже вдвічі. У зв'язку з цим кого керівництво прогнозувало, що через деякий час радянські гроші перейдуть до заможних верств, а тоді можна буде їх курс ще понизити, або видучити їх шляхом скасування взагалі, чи обміну на українські гроші.

За прогнозами мінфіну, така політика повинна мати наступні економічні наслідки: 1) пониження курсу радянських грошей автоматично означатиме зменшення їх кількості в Україні; 2) примусовий курс дасть можливість трудовій частині населення позбавитись цих грошей; 3) поступове зниження курсу приведе до того, що ці гроші різними шляхами «перекочують» на територію Радянської Республіки [13, арк.216].

В ідеалі запропоновані міністерством фінансів заходи були правильними, бо їх втілення поступово «витісняли» з українського ринку грошову масу Радянської Республіки, а також зберігали соціальну стабільність, яку могла порушити заборона більшовицьких грошей. Але, з іншого боку, в ситуації, коли уряд не контролював курсу власної валюти, який весь час понижувався, і коли населення відмовлялось брати українські гроші, навряд чи широкий загал дотримувався би фіксованого курсу між карбованцем УНР та радянським рублем. Таким чином, у тогочасних умовах вищезазначені заходи було важко здійснити.

У той час відновлення нормального господарського обороту, зменшення інфляції та закріплення української грошової одиниці могло відбутись лише при умові вгамування товарного голоду. У населення, особливо селянства, накопичились великі суми грошей, а так як промислове виробництво майже зупинилось, єдиним варіантом хоча б відносного задоволення попиту на товари та стримування інфляції, був привіз продукції з-за кордону.

Певні позитивні наслідки мало налагодження товарообороту з Румунією, але отримати достатню кількість товарів для населення не вдалось. І хоч у пресі сповіщалося, що товарообіг з Румунією призвів до підвищення курсу українських грошей за кордоном, ця інформація була, скоріше розрахована на пропагандистський ефект, а не констатувала дійсний стан справ [23].

Втілення урядом УНР у Кам'янецький період заходів в галузі фінансів було важливою складовою частиною процесу державотворення. Але загальна слабкість влади УНР дуже негативно відо-

бразилась і на фінансах, які перебували у кризовому стані. Втім, існування української грошової системи, незважаючи на всі її вади, дало можливість функціонувати всім основним інституціям і структурам держави.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО). – Ф.538. – Оп.1. – Спр.64.
2. ЦДАВО. – Ф.538. – Оп.1. – Спр.81.
3. ЦДАВО. – Ф.538. – Оп.1. – Спр.101.
4. ЦДАВО. – Ф.1062. – Оп.1. – Спр.93.
5. ЦДАВО. – Ф.1065. – Оп.1. – Спр.1.
6. ЦДАВО. – Ф.1065. – Оп.1. – Спр.32.
7. ЦДАВО. – Ф.1092. – Оп.1. – Спр.7.
8. ЦДАВО. – Ф.1092. – Оп.2. – Спр.54.
9. ЦДАВО. – Ф.1092. – Оп.2. – Спр.166.
10. ЦДАВО. – Ф.1509. – Оп.1. – Спр.3.
11. ЦДАВО. – Ф.1509. – Оп.1. – Спр.8.
12. ЦДАВО. – Ф.1509. – Оп.1. – Спр.21.
13. ЦДАВО. – Ф.1509. – Оп.1. – Спр.23.
14. ЦДАВО. – Ф.1509. – Оп.1. – Спр.94.
15. ЦДАВО. – Ф.3305. – Оп.1. – Спр.8.
16. Вісник УНР. – 1919.
17. Гай-Нижник П. Доставка для уряду Директорії українських грошей з Німеччини і загибель Д.Вітовського (1919 р.) / П. Гай-Нижник // Гуржівські історичні читання : зб. наук. праць. – Черкаси, 2009. – С.290-294.
18. Гай-Нижник П. Київський період відновленої УНР: фінанси і політика (14 грудня 1918 р. – 5 лютого 1919 р.) / П. Гай-Нижник // Наук. праці іст. факультету Запорізького держ. університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – Вип. XXIV: Соціальні та економічні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємовпливів. – С.165-175.
19. Гай-Нижник П. Характер і природа українських паперових грошових знаків 1917–1921 рр. / П. Гай-Нижник // Економічний часопис – XXI. – 2002. – №9. – С.49-52.
20. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / І. Мазепа. – Прага, 1942. – Т. 2. – С.21.
21. Мартос Б. Українська валюта 1917-1920 років / Б. Мартос // Україна. – 1992. – Лютий (№ 2).
22. Поліщук В. Фінансова політика української Центральної Ради і Директорії / В. Поліщук // Розбудова держави. – 1995. – №9. – С. 57-60.
23. Стрілець. – 1919. – 14 серпня (№ 55).
24. Трудовий шлях. – 1919. – 27 червня (№ 2).

The article attempts to highlight the activities of B. Martos as Minister of Finance of the UPR.

Key words: *B. Martos, Ministry of Finance, the Ukrainian money, directory.*

Отримано: 22.09.2011